

‘Şakalar, Savaş ve Soykırım’ Çalışma Grubu: Anma biçimlerini özgürleştirmek*

Damir Arsenijević

Kimliği Belirlenemeyen

Tıpkı bir toplu mezarda olduğu gibi,
herkes kendi ölümüyle öldü,
belli ki,
aynı şeyin
sevgisinden.

Birinin köprücük kemiği
ne yapıyor bu alın kemiğinin yanında?
Ve kim bilir nasıl görünürdü
Farklı parçaları yeniden bir araya getirilseydi
Kıyamet günü
Geldiğinde

Kendimizi nelerden yeniden bir araya getireceğimiz
Özel bir sorudur
Eğer yeniden
bir diğerimizi sevmeye karar verirsek
Varolan şeylerin önceden belirlenmiş bir düzeni yoktur
Aynı şeyler farklı biçimlerde bir araya getirilebilir
Hedeflenen ifade sadeleştirmeleri
gamer
iletişim
bir adam yukarıdaki şeylerle hiç ilgisi olmayan
bir ders veriyor

Hayatta her şeyin
Tek ve aynı şey olduğunu bilmiyor
Tıpkı bahçede bir uçtan bir uca gerilmiş çamaşır ipi gibi
Üzerindeki çamaşırın nadiren
Değiştirdiği.

Bosnalı kadın şair, Jozefina Dautbegović tarafından yazılan bu şiir, bugünün Bosna’sını temsil eden imgeyi, yaşayanın ve ölünün toplu mezarı olarak tarif ediyor. Aynı zamanda, yeni bir perspektif ve soru ortaya koyuyor: kendimizi yeniden bir araya getiren, ‘biz’e dair özel bir soru.

Bosna toplumu halen ölülerinin yerini tespit etmekle, kimliklerini belirlemekle, onları topraktan çıkartmakla ve yeniden gömmekle uğraşiyor. Savaş sonrası Bosna Hersek’te hala gizli toplu mezarlara gömülmüş yaklaşık 10.000 kadar kayıp kişi mevcut. Kayıplara ilişkin pratikler ve deneyimler korkunç bir geçmişle ve şekilsiz bir gelecekle, mecazı bir toplu mezar olan bugünde karşı karşıya geliyor. Bu ülkede her gün bedensel kalıntılar kazılarak çıkarılıyor, sayılıyor, yeniden bir araya getiriliyor, düzenleniyor ve *etnik* kalıntılar olarak takdis ediliyor.

Adli tıp, multikültüralist çatışma-sonrası idari mekanizmalar, bu mekanizmaların dayattığı uzlaşma politikaları ile dinsel ritüel arasındaki stratejik ittifak aracılığıyla yapılıyor bütün bunlar. Bilim İnsanı, Bürokrat ve Rahip arasındaki kaba ittifak böylelikle suçun failinin perspektifini üstleniyor. Çünkü infaz edilmiş kişi failin fantezisinde de *etnik öteki* konumunda.

Hayatta kalıp da, siyasi anlamda sadece bir etnik grubun üyesi olmaya indirgenmiş insanlar, kamusal alanda sevdikleri hakkında ancak etnik kurbanlar olarak yas tutabilmekte.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülen ve pek çok ulusal sivil toplum grubu tarafından da ihtiyaç duyulan fonları alabilmek için benimsenmiş görünen, sözde ‘barış inşa süreci’, her derde deva ilaç olarak multikültüralist politikaları yüceltiyor.

Multikültüralist politikalar kültürel, dinsel ve etnik farklılıkları ‘hoşgörü pratiğiyle düzenlenmesi ve hafifletilmesi gereken çatışma alanları’¹ olarak yeniden şekillendirirken toplumsal çatışmayı farklı kimlikler arasındaki sürtüşmeye indiriyor. Hoşgörü söyleminin ön kabulü, her etnik kurbanın kendi mikro hikâyesinin olması ve her etnik grubun kendi ‘kaderi’nin olması yönünde; ve yaşam tanımıyla dolaşıma sokulan şey ise esasen paralel yollarda, birbiriyle asla keşişmeyen ve bir apartheid içinde sürdürülen bir yaşam imgesi.

Bu barış inşası aynı zamanda, faşizm ile II. Dünya Savaşı komünizmini eşitlemeye kalkışan hakim revizyonizm bağlamında yürütülüyor; tıpkı revizyonistlerin ileri sürebileceği gibi, 1990’lı yıllardaki savaşın tüm ‘ taraflarının’ eşit oranda suçlu olduğu ileri sürülüyor –insanların birbirini imha etmek noktasına kadar gittiği bir savaş ama şimdi uzlaştırılmaları ve birbirlerini hoş görmeleri gerekiyor. Kapitalizme geçişe öncülük eden ve ellerini kana bulamış sermayeden kendilerine kâr aktaran etno-milliyetçi elitler, tıpkı revizyonistler gibi, 1990’lı yıllardaki savaşın son kertede sadece bir iç savaş olduğunu ileri sürüyorlar.

Dolayısıyla, soykırımın ve gizli toplu mezarların arkasındaki projelerin siyasi projeler olduğu ve böyle incelenmeleri, mahkum edilmeleri gerektiği konusunda, gerçekte, çok az sayıda insan ısrar edebiliyor.

Böyle bir bağlamda, savaşta yer almış ve sermaye peşine düşerek soykırım yoluyla zengin olmuş siyasi elitler iktidarda kalırken, sağ kalan etnik kurbanlar ölü etnik kurbanların yasını tutuyorlar. Böylelikle kaybın yerel ve uluslararası düzeyde ele alınışı infaz edenin mantığını sürdürüyor ve soykırım süreklileşiyor. Bu yönetim rejiminde yaşayan veya ölü olması pek farketmeyen etnik kurban bir özne olarak üretiliyor.

Bu kurbanlık biçiminin üretilmesinin ötesine daha doğrusu bu üretilmiş kurbanlık adabının ötesine nasıl geçilebilir? ‘Şakalar, Savaş ve Soykırım’ Çalışma Grubu’nun kullandığı ‘soykırım deneyimi ve etkisi, geri dönüşsüz biçimde hapsedilişinin daimi ve anonim bir işareti olarak, yaşananların ertesinde uyum sağlamayı ve hayatta kalmayı öğrenmek zorunda bırakılan kurbanın kaderi değildir’ cümlesi tam olarak ne anlama gelir?

Başka bir deyişle, toplu mezardan sonra umudu nasıl ete kemiğe büründürebiliriz?

İlk olarak bu argüman, savaştan ve soykırımdan doğan acının toplumsal adaletsizliğin sonucu olduğu ve bu haliyle *başlı başına* bir kamusal mesele olduğunu ileri sürmek anlamına gelir. İkinci olarak, bu acıya ilişkin olarak, özne oluşun özgürleştirici sürecinin ancak, kurbanlaştırılmış bir pozisyonun ya da sadece belirli bir kimliğin çıkarlarına odaklanmış herhangi bir konumun zincirlerinden kurtulunca mümkün olacağıdır.

Ama kasvetli ölüm üretiminin ortasında, 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek’te nasıl bir yaşam üretildi? Bu ölüm üretiminin merkezinde, ölümden kâr elde etmiş olan ve ölümden halen değer çekmeye çalıştıkça gülmeye devam eden etno-kapitalistin müstehcen kahkahası duyulur. Etno-kapitalistin kahkahası, emekten artı değer çekerken, parasını sermayeye dönüştürürken gülen kapitalistinkinden farksızdır.

Etno-kapitalistin müstehcen kahkahasının karşısında, savaş ve soykırım hakkında yapılan şakanın ardından gelen endişeli kahkahanadan bahsedilebilir. Bu endişeli kahkaha etno-kapitalistin kahkahasında bir gedik açar ve müstehcen kahkahanın varolan tek şey olmadığını hatırlatır. Savaş ve soykırım hakkındaki şaka Bosna Hersek’teki savaş sonrası dönemin çıkışsızlığını kesintiye uğratar. Savaş ve soykırım hakkında şakayı yapıp yapmayacağımız, ne zaman ve kime yapacağımız her zaman bir risk ve karar meselesidir. Böyle bir şaka hem kamusal ölçekte nadiren değinilen bu konular üzerine eleştirel bir tartışma açmak, hem de bu şakaların yarattığı huzursuzluğu değerlendirmek için de son derece verimli bir araçtır.

‘Şakalar, Savaş ve Soykırım’ Çalışma Grubu 2012 yılında Bosna Hersek’in Tuzla kentinde savaş ve soykırım hakkında yapılan şakaları tanıklığın özgül biçimleri olarak incelemek üzere oluşturuldu. Grup ‘topladığımız ve çözümlediğimiz şakalar savaş ve soykırımın *bilinçdışı* içerlerinde barındırıyor ve bizim görevimiz bu bilinçdışı kısmı araştırmak’, demektedir. ² Grubun çalışmaları sırasında yüz yüze geldiği savaşın ve soykırımın bilinçdışının ortaya koyduğu en önemli gerçeklik, Bosna Hersek’teki soykırım şakalarının varlığının açık bir şekilde inkâr ediliyor olmasıydı. Üstelik, dile getirilen ana itiraz ‘şaka’ ve ‘soykırım’ arasına konulmuş olan ‘VE’ bağlacına olmuştu. Bunun üzerine Temmuz 2015’de grup şu yaklaşımı önerdi:

Bu çalışma grubunda soykırım üzerine yapılan şakaların varlığını tanımak üzere bir araya geldik. 1905 tarihli *Şakalar ve Bilinçdışı ile İlişkileri* başlıklı metninde Freud’un şakaların yapısı ve psikişik amaçları üzerine yaptığı analiz, soykırım hakkında yapılan şakaları bir anma pratiği olarak önermemizi mümkün kılıyor. Freud, çalışmamızın bütünü için kritik öneme sahip bir ayırımda bulunur: şaka yapılı ve içinde komik olan unsur bulunur. Anma pratiklerinin bu yönde çoğullaştırılması bugünün Bosna Hersek’indeki hakim anma rejimlerini sorunsallaştırır ve kurbanın yas tutma kapasitesini elinden alan, derdin ve

¹Brown, Wendy. 2006. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.

² ‘Şakalar, Savaş ve Soykırım’ Çalışma Grubu’ bildirisi, Haziran 2012.

duygulanımın tekrarından çıkmak anlamına gelen şakayı öne çıkartır. Başka bir deyişle, şaka öznenin kaybin yasını tutabileceği ve melankolik özdeşleşmeyi askıya alabileceği yeni bir pozisyon inşa eder.³

Freud'un şakanın 'haz getirisi amaçlayan tüm zihinsel fonksiyonların en sosyalı' olarak dilde yaratılmış olduğunu, oysa komiğin her zaman durumunda bulunduğunu⁴ ileri sürmesi grubun çalışması için temel niteliktedir. Bu tür bir yapısal analiz bize şakaları savaşa ve soykırımı ilişkin bir anma biçimi olarak önerme imkânını verir. Anma pratiklerinin çeşitlendirilmesi yoluyla şaka bize bugünün Bosna Hersek'teki baskın anma pratiklerini sorunsallaştırma olanağı sağlar.

Baskın anma pratikleri, kurbanı etnikleştirme konusunda ısrar ederek - Bosna soykırımının ayrıcalıklı göstereni olan- Srebrenitsa gibi terimlerin başka şekilde mecazlaştırılmasını imkânsız kılar. Öznenin sınırları her zaman sadece etnik temelde çizilir ve böylece kendi geçmişini inkâr etmesine yol açılır. Bu tür bir etnikleştirme ile kurbanlar savaşı takip eden özelleştirme mantığı içine sokulurlarken hiçbir zaman kendilerinin olmayan, şeyleşmiş bir muhayyel geçmişe dahil edilirler.⁵

Walter Benjamin tarih felsefesi üzerine VI. tezinde şöyle yazar:

*Geçmiş tarihsel olarak kurmak 'onu gerçekten olmuş olduğu gibi tanımak' (Ranke) değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğin meselesi, tehlike anında tarihsel öznenin karşısında beklenmedik bir şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır. Geleneğin hem kendi varlığı, hem de onu devralanlar tehlikededir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hakim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneği onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır. Mesih sadece kurtarıcı olarak değil, aynı zamanda Decal'e boyun eğdirmek üzere gelir. Düşman kazanacak olursa, ölümler bile payını alacak bundan. Ancak bu endişeyi içinde duyan tarihçi, geçmişteki umut kıvılcımlarını alevlendirme yetisine sahiptir. Ve düşman kazanmaya devam ediyor hala.*⁶

Bu alıntı Bosna Hersek'teki hakim anma pratiklerinin bugün yarattığı açmazı tam olarak tarif eder. Freud şakanın ketlemelerden kurtularak hazı özgürleştirdiğini ileri sürer. Şakalar ya baskı altında tutulan dürtülerle hizmet ettikleri amacı güçlendirir ya da kendilerini tamamen bastırılmış amaçların hizmetine sunarlar. Çalışma Grubu'nun işini yaparken karşılaştığı bastırma ise 'şaka ve soykırım' ikilisini hakaretimiz, pejoratif veya imkânsız olarak etiketleme şeklinde ilerledi. Bunu anlamak için, Freud'un kitabının başlığından [*Şakalar ve Bilinçdışı ile İlişkileri*], özellikle de 'VE' bağlacından başlamayı öneriyorum. Bu bağlaç, Freud'un şakalar üzerine olan çalışmasında, şakanın birbiriyle karşılıklı olarak ilişkili boyutuna dikkat çeker: öznellik boyutu ve söylem boyutu. Bu iki boyutun birbiriyle olan -bu iki boyutu birbirine ilmekleyen- etkileşiminde, şakanın konuşmamızdaki gösterenlerin yerinden edilmesi ve yoğunlaştırılmasıyla ürettiği haz, merkezi konumdadır.

Bu haz, şakaya eş zamanlı olarak öznellik boyutunda ve söylem boyutunda yetki verilmesine dayanır. Bu nedenle Freud şöyle yazar: ⁷ '... sadece olmasına izin verdiğim şaka bir şakadır ... Ancak, bir şaka bu şüpheye imkân verirse bunun sebebi sadece, ... bir kişi tatmin olurken diğerinin daha derinine bakıyor olması beklentisini yaratan bir dış yüzeyin olması olabilir. Dahası, bu dış yüzeyin, inceleyen gözü kamaştırmayı amaçladığına ve bu hikâyelerin saklayacak bir şeyi olduğuna dair bir şüphe de oluşabilir.'

Şaka aynı anda anlam ve anlamsızlık arasında gidip gelirken, haz bu iki boyut arasındaki bir sürçme olarak üretilir: 'Dikkatsiz bir anda hakikatin ağızından kaçmasına izin veren herkes aslında numara yapmaktan kurtulduğu için memnundur.'

Freud 'yardım prensibi'ni, bastırma ve engellemeyi ortadan kaldırarak yeni haz üreten ön-haz olarak, şakalarda hazzın mobilizasyonu olarak sunar.

Şakanın aşamaları vardır: düşüncelerin ve sözcüklerin serbest kullanımına dayalı bir oyun olarak başlar; akıl tarafından saçma olarak kabul edilmesiyle karşılaşılır; haz kaynaklarını korumak ve saçmalığın özgürce dolaşımına girmesinden kaynaklanan taze hazı elde edebilmek için mizahi bir jeste dönüşür; sonrasında 'haz kaynaklarının karmaşası prensibi' gereği oluşan eleştirel muhakemeye karşı düşüncelerin yardımına onları güçlendirmek üzere koşar; ve son olarak, 'ön-haz' prensibiyle içsel ketlemelerini kaldırmak üzere bastırma ile savaşı temel amaçların yardımına koşar.

³ 'Şakalar, Savaş ve Soykırım' Çalışma Grubu' bildirisi, Temmuz 2015.

⁴ Bkz.: Freud, S. *Jokes and their Relationship to the Unconscious*.

⁵ Burada 1994 yılında yapılan ve toplumsal olarak sahip olunan ortak mülkleri ('*društvena svojina*') bu mülkleri üreten emek, müştereklik ve dayanışma izlerini söylemsel olarak silerek özelleştirmeyi kolaylaştırmak için devletin sahip olduğu mülklere çeviren anayasa değişikliklerine referans veriyorum.

⁶ Bkz.: Benjamin, W. *Illuminations*. Schocken Books, 1968 [Çeviri şu kitaptan alınmıştır: Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, Metis, 1993, çevirmen: Nurdan Gürbilek, ss. 41-42].

⁷ "Jokes and their relation to the Unconscious", bölüm 3: "The Purpose of the Jokes", ss. 105/106.

Peki 'şaka ve soykırım' dizimi Bosna Hersek'te soykırım üzerine konuşma alanında neden bir yenilik anlamına gelir? Birincisi, temsilin en uç imgelerini birleştirerek bizzat kendisi bir şaka olarak işlev görür; ikincisi öznellik ve söylem boyutlarının altını çizer; ve üçüncüsü VE bağlacı öznellik ve söylem arasındaki karşılıklı etkileşimde mevcut olan hazza işaret eder.

VE bağlacının *şaka* ve *soykırım* arasında konması soykırım üzerine konuşmayı düzenleyen hakim rejimlerin krizini derinleştirir. Kriz karar imkânına delalet eder; bir risk ve bir tercihtir. VE im koyan bir bağlaçtır. Şaka –öncelikli olarak kelimelerin ve düşüncelerin özgür kullanımı anlamında- 'soykırım' sözcüğü etrafında kontrol altında tutulan gösteren grubunda çatlaklar açar. 'Soykırım'ın etrafına anlamlı ve saçma olanı yerleştirir; her konuşmanın karakteristik özelliği olan ihtiyaç ve talep ufkunda şaka söylemle (Öteki) 'bir-anlamda' (dış yüzey) iletişim kurar, gösterenleri yerinden etmeye devam eder, bir anlam talebi getirir. Bir şakadaki saçmalık 'her tür ihtiyaçtan azadedir'. Burası saçmalığı başlatan özne için açılan yerdır (ve ayrıca 'haz kaynaklarının karmaşası için' de). Bu saçmanın içinde özne, hakim söylemde 'şakanın yeniliğini sirayet ettirendir'. Savaş ve soykırım üzerine yapılan şakaları aynı zamanda dünyevileştirme olarak da görebiliriz, zira onlar konuşmanın kendisini kutsallıktan arındırarak⁸ özgürleştirirler, kutsalın alanından alarak yaygın kullanımın içine yerleştirirler.⁹

Şimdi artık Çalışma Grubu'nun işini yaparken karşılaştığı 'VE' bağlacının şakalar VE soykırım arasında koyulamayacağını çünkü ona pejoratif içerik kattığını ileri süren esas itiraza geri dönebiliriz.

[*pejoratif* – kötüleme, olumsuzlama, aşağı çekme ifadesi]

Şakanın saçmalığı söylemin ayaklarının yer basmasını sağlar ve ona zarar vermeye devam eder; konuşma ise iletişimden özgürleştirilir. Ve böylelikle şakadaki öznelğin gelişimi ortaya konur.

Savaş ve soykırım hakkındaki şakanın istikameti bize yeni bir toplumsal bağın mümkün olduğunu gösterir. Kurbanın anonimliği karşısında öznenin gerçek isminin durduğunu hatırlatır, şaka bizlere. Aynı zamanda özneye geçişin tamamlanabilmesi için kapalı anma çemberiyle bile ilişkilendirilmesi gerektiğini hatırlatır. Başka bir deyişle, şaka bize soykırımın yasının tutulabileceğini hatırlatır.

Bunu göstermek için topladığımız ve analiz ettiğimiz şakalara verilen yanıtlardan birine bakabiliriz:

'Bu korkunç. Bu çok hassas bir konu çünkü ben kurbanların ailesinin bir üyesiyim. Gerçekten, bu tür şakalar, hakaretimiz olsalar da, beni incitemezler çünkü bu şakalar soykırım hakkında yalan söylemek ya da soykırımı hafifletmek için yapılan örtük kampanyanın parçaları...

Böyle bir şaka duyunca kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

'İhanete uğramış gibi! Ama aynı zamanda bu şakayı yapan kişinin tartışmaya değmeyecek kadar aptal olduğunu da anlıyorum... onlar umutsuz vakalar... bu soru beni biraz şaşırttı... ama yine de, bu utanç verici ve korkunç. Bu tür bir konuşma biçimi burada yaşayan insanlar tarafından ASLA akıldan geçirilmemeli. Neden her şeyle dalga geçmek? Holocaust hakkındaki şakalardan ya da özel ihtiyaçları olan çocuklar hakkındaki şakalardan asla hoşlanmadım. Allah korkusu noktası bu.'

Şakalarla ilgili söylenemeyecek tek bir şey varsa o da onların soykırım hakkında yalan söylediği veya soykırımı inkâr ettiği; tam aksine bu şakalar, şakanın yarattığı belirli bir mesafeye rağmen, soykırımla bizi fazlasıyla yakın bir şekilde karşı karşıya getirir.

Bu kez başka bir yanıtla, Bosnalı bir kadın yazarın, Šejla Šehabović'in yanıtıyla sonuçlandırmak uygun olur. Kamuya açık dersliklerimizden birine bizzat katıldıktan sonra topladığımız ve analiz ettiğimiz malzeme üzerine bizimle çalışma davetimizi kabul etti. Aşağıda özellikle bu ilk cevaptan esinlenerek yazdığı metinden bir parça yer alıyor:

'Dinleyicilerin cevaplarını duydukça tamamıyla yenilmiş hissettiğim bir an oldu... Bu cevapta bu kadar yenilgi hissi veren ne vardı? Beni ne korkuttu? Diğer cevap veren kişiler de soykırım hakkında şaka yapılmasına dair yasaklama, görmezden gelme veya aşağılama isteklerini ifade ettiler. Dolayısıyla kendimi yenilmiş hissetmeme yol açan şey, bu cevabın içeriği değildi. Cevapta kullanılan *dil* beni çok ürküttü. Çünkü cevap veren kişi, benim

⁸ Buradaki kutsallıktan arındırma için, bkz. Shoshana Felman, "The Return of the Voice: Claude Lanzmann's Shoah," Shoshana Felman ve Dori Laub (der.), *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, Routledge, New York, 1992, s. 219.

⁹ Agamben için dünyevileştirme, 'kutsalın alanına taşınmak suretiyle ortadan kaldırılan genel kullanıma geri dönmek'tir ama bu ortadan kaldırılan 'doğal kullanıma' basitçe iade etmek demek değildir. Agamben için dünyevileştirme ayırma biçiminin 'onun ötesindeki ya da öncesindeki kirletilmemiş bir kullanımı yeniden kazanmak' ile sınırlı değildir. (Agamben, G. (2007) *Profanations*, Zone Books, Brooklyn, New York, s. 85). Dünyevileştirmeye bağlı aktivite şu hale gelir: 'saf bir araç, bir araç olarak mahiyetini sıkı sıkıya korurken sonuçla olan ilişkisinden özgürleşen bir praksis; amacını neşeli bir şekilde unutmuştur ve şimdi kendini böyle gösterebilir, amacı olmayan bir araç olarak. Yeni bir kullanım ancak eskisini devre dışı bırakarak, onu hükümsüz kılarak mümkündür.' (age., s. 86).

babam, erkek kardeşim, veya amcam/dayım öldürüldü; çok acı çektim; çok üzgünüm; yalnızım; korkuyorum demedi... Kurbanların ailesinin bir üyesiyim dedi. Bizim dilimizde, herhangi bir şeyin üyesi olmak kişisel deneyim ve duygulardan uzak olmak anlamına gelir. Haberlerin yavan dilinin aynısı olan bu dil bir kişinin herhangi bir şeyi başka bir şeye bağlamasını imkânsız kılar. *Örtük kampanya* veya *Allah korkusu noktası* gibi ifadeler öğrenilen ve defalarca kez tekrarlandığı için bunu kullanan hakkında hiçbir şey söylemeyen ifadeler. Bu kayıpla ilgili korkunç ve dile getirilemeyen duyguların kaybolduğu anlamına gelmez. Tam aksine. Acı hakkında kendi kelimelerinizi kullanamama acizliği, TV haberlerinde kullanılan cümleleri, taşlaşmış ifadeleri, kemikleşmiş bir dili tekrar etmek, hakkında hiç konuşulmamış olan bir travma hakkında bir şeyler söyler. Acı hakkında konuşmak yerine kişi İhanet! demeyi sürdürür. Ve ASLA!, demeyi. İşte bu yüzden bu kişi hor görür ve insanları umutsuz ilan eder. Ve hiçbir şey asla umutsuz değildir. Tam da bu nedenle uygunsuz olan hakkında düşünmenin çok değerli olduğunu düşünüyorum. Uygun, uyumlu ve düzgün hiçbir şey bir insanın insan dili kullanmasını mümkün kılmaz. Nihayet ben de bizim toplantımızda Serebrenitsa soykırımı hakkında yapılan şakaları duyduğumda ne hissettiğimi kayda geçirmek isterim. Pek çok kez güldüm. Pek çok kez ağlamaklı hissettim. Pek çok kez insan bunun hakkında sessiz kalmalı diye düşündüm. Daha sonra pek çok kez bu şakalar yeniden ve yeniden anlatılmalı ve bir daha anlatılmalı diye düşündüm. Bazı insanların bu şakalardan hazzetmemesi gerektiğini düşündüm. Bazı insanların bundan hoşlanması gerektiğini. Hiç kimse bu suçtan çok az bile olsa hoşlanmaz kabulünün yalan olduğunu. Suç hakkındaki hakikatin ancak böyle anlatılabileceğini. Tüm bunları aynı anda hissetmeye hakkım olduğunu ve her an bu duyguların herhangi biri için başkalarını da çağırmasına hakkım olduğunu...'

*Metnin İngilizce orijinalindeki *joke* sözcüğü makale boyunca 'şaka' olarak çevrildi. Fakat kelimenin aynı zamanda 'fıkra' anlamına geldiği, metnin daha çok fıkraları ele aldığı ve alıntılar yapılan Freudiyen teorideki şaka kavramıyla uyumlu kalması için böyle bırakıldığı okuyucu tarafından dikkate alınmalı [ed.n].

İngilizceden çeviren Özgür Sevgi Göral